

PREDMETY Z UŽHORODU V ŽIDOVSKOM MÚZEU V PREŠOVE

ARTIFACTS FROM UZHGOROD IN THE JEWISH MUSEUM IN PREŠOV

VIKTÓRIA BÁNYAI

V zbierke Židovského múzea v Prešove je 16 predmetov spojených s Užhorodom (ukr. Užgorod, maď. Ungvár, nem. Ungwar), ktorými sa zaoberá táto práca.¹ Hneď na úvod je potrebné zdôrazniť, že máme len skromné informácie o tom, na základe koho rozhodnutia sa tieto predmety dostali do múzea. Nemáme takmer žiadne iné informácie než tie, ktoré sa dajú zistiť z predmetov samotných.² Stanovy Spolku ŽMP z roku 1928 uvádzajú ako hlavnú náplň zbieranie a uchovávanie archívnych materiálov, rituálnych predmetov, tlačovín v hebrejčine atď. zo židovských komunít na Slovensku a Podkarpatskej Rusi.³ To znamená, že Užhorod spadal do definovaného rozsahu záujmu. Užhorod a Prešov sú od seba vzdialené iba 87 km a až do druhej svetovej vojny boli súčasťou tej istej krajiny: najskôr Uhorska po roku 1918/1919 Československa. Je to o to prekvapivejšie, že podľa výskumu realizovaného Janou Švantnerovou, je tu okrem užhorodských predmetov zastúpený jediný predmet z Ilnice (Berežská župa), a to jarcajtová tabuľka, ktorý zastupuje Podkarpatskú Rus, teda aspoň z predmetov, ktorých proveniencia je známa.⁴ Navyše, dokonca aj niektoré z predmetov z Užhorodu boli do Prešova prevezené pred založením múzea, teda pôvodne neboli súčasťou zbierky, ale dostali sa sem ako súčasť dedičstva, keďže potomkovia dvoch významných intelektuálnych lídrov užhorodskej židovskej komunity sa presťahovali do Prešova. Pravnuk rabína Meira Eisenstadta, Július (Gyula) Eisenstädter, prevádzkoval tlačiareň a dve z detí rabína Šloma Ganzfrieda, Jozef a Rebeka, sú pochované v Prešove.⁵ Päť zo šestnástich spomínaných predmetov sa spája s týmito dvoma rodinami.

Zdedené rodinné predmety

O správnosti tohto predpokladu svedčí darcovský nápis na zadnej strane portréту rabína Meira Eisenstadta / Mayera Eisenstädtera,⁶ ktorý napísal Július Eisenstädter 30. apríla 1928, iba mesiac po založení

There are 16 objects in the collection of the Jewish Museum in Prešov (JMP) connected to Uzhhorod (Ukr. Užgorod, Hung. Ungvár, Germ. Ungwar), which this paper sets out to discuss.¹ It has to be pointed out at the outset that we have only scant information concerning how, and by whose decisions, these objects came to be at the museum – barely more than can be gleaned from the artifacts themselves.²

The regulations of the JMP Association dating from 1928 formulate the main goals of its activity as the collection and preservation of archival materials, ritual objects, Hebrew printed matter, etc. of the Jewish communities in Slovakia and Subcarpathian Ruthenia.³ This meant that Uzhhorod lay well within their scope of interest. Uzhhorod and Prešov are just 87 kilometers apart and, until World War II, were part of the same countries: first Hungary then, after 1918/1919, Czechoslovakia. It is therefore remarkable that, according to research carried out by Jana Švantnerová, apart from the objects from Uzhhorod, Subcarpathian Ruthenia is represented by only one other artifact – a Yahrtzeit-plate from Ilnytsia (Il'nica, Bereg county) – at least out of the items whose provenance is known.⁴ Moreover, even some of the artifacts from Uzhhorod had been taken to Prešov before the founding of the museum, and were thus not originally part of the collection but arrived as heirlooms, because the descendants of two emblematic intellectual leaders of the Uzhhorod Jewish community had come to live in Prešov. The great-grandson of Rabbi Meir Eisenstadt, Julius (Gyula) Eisenstädter, ran a printing shop in the city and two of the children of Rabbi Shlomo Ganzfried, Josef and Rebeka, are both buried in Prešov.⁵ Five of the sixteen objects in question are connected to these two families.

Inherited family objects

This assumption is corroborated by the donor's inscription on the back of the portrait of Rabbi Meir Eisenstadt / Mayer Eisenstädter,⁶ written by Julius Eisenstädter on April 30, 1928, only a month after the founding of the

¹ *Rabín Meir Eisenstadt, koniec 19. storočia*
Rabbi Meir Eisenstadt, end of 19th century

2 **Get vystavený pre Chajele bat Kalonymos haLevi, Öcs, 10. jún 1860**
Get issued for Chayele bat Kalonymos haLevi, Öcs, June 10, 1860

Spolku ŽMP. **(obr. 1)** Nápis tiež upresňuje rodinné vzťahy medzi nimi dvomi a uvádza, že ide o právnuka známeho rabína. Portrét darovaný do zbierky vznikol úpravou litografie od J. Bauera, pri ktorej z nej zmizla opierka na lakeť.⁷ Je možné, že dokonca aj takáto nevinná štúdiová rekvizita sa považovala za príliš všednú na to, aby sa zobrazila pri rabínovi, ktorý sa stal poprednou konzervatívnou osobnosťou bojujúcou proti asimilácii a kultúrnym inováciám.

Meir Eisenstadt (1786 – 1852) sa narodil v Šaštíne (Schossberg) a študoval v Mattersburgu u Mošeho Schreibera (Chatama Sofera), ktorý sa neskôr stal slávnym rabínom v Prešporku/Bratislave. Meir Eisenstadt bol rabínom v Baji od roku 1807, potom v Balassagyarmate v rokoch 1815 – 1835 a následne až do svojej smrti v Užhorode. Mnoho neskorších rabínov študovalo v jeho ješive a jeho osobnosť a názory mali teda dôležitý vplyv na ďalšiu generáciu židov v Maďarsku. Po jeho smrti zaujal jeho miesto v Užhorode jeho syn Menachem (1808 – 1869), ktorý spolu so Šlomom Ganzfriedom bojoval proti ino-

JMP Association. **(Fig. 1)** It also specifies the family connection between the two of them, stating that the latter is the great-grandson of the well-known rabbi. The portrait donated to the collection had been created by altering a lithograph by J. Bauer, making the elbow-rest disappear.⁷ Maybe even this innocent studio prop was considered too mundane to be pictured with the rabbi, who had become a leading conservative figure fighting against assimilation and cultural innovations.

Meir Eisenstadt (1786-1852) was born in Schossberg (Šaštín) and studied in Mattersburg under Moses Schreiber (Chatam Sofer), who went on to become the famous rabbi of Pressburg/Bratislava. Meir Eisenstadt was a rabbi in Baja from 1807, then in Balassagyarmat in 1815-1835, and then in Uzhhorod until his death. Many later rabbis studied in his yeshiva, thus his personality and views were an important influence on the next generation of Jews in Hungary. In Uzhhorod, his son Menachem (1808-1869) took his position after his death and fought against innovations together with Shlomo Ganzfried. It was also he who collected and published the most important part of his father's intellectual heritage: his responsa, the decisions and rulings answering the pleas and questions he had received. The book was published in 1864, under the title *Imre Esh*, "The words of the fire", and is also mentioned in the inscription of the portrait.

In the collection of the JMP there is also an artifact donated by Asher Anshel Grünwald (1885-1943), grandson of Meir Eisenstadt. Grünwald was *shochet u-bodek*, slaughterer and inspector in the Uzhhorod Jewish community, and was also the author of several handbooks on religious life, in which he wrote, among other things, about the regulations concerning legal documents (marriage, divorce and loan contracts). Probably as part of the preparations for this publication, he had collected a set of old documents, including the get, i.e. divorce letter, of a certain Nachum and Chayele, inhabitants of Öcs near Veszprém, from 1860.⁸ **(Fig. 2)** According to the inventory made in 1940, there were 7 documents in the collection of the JMP from Grünwald's collection, but the get is the only one that is now identifiable.⁹

The name of Shlomo Ganzfried (1804-1886) is well known among orthodox Jews to this day as the author of *Kitzur Shulchan Aruch*. This is a compilation of the religious regulations of everyday life, in a logical and accessible format. It saw a dozen editions during Ganzfried's lifetime alone, and has been widely translated ever since.

Ganzfried was born in Uzhhorod, lost his father early, and so was brought up in the household of Rabbi Zvi Hirsch Heller. Between 1830 and 1849

váciám. Bol to tiež on, kto zhromaždil a zverejnil najdôležitejšiu časť intelektuálneho dedičstva svojho otca: jeho *responza* – rozhodnutia a nariadenia, ktorými odpovedal na jemu smerované prosby a otázky. Kniha vyšla v roku 1864 pod názvom *Imre eš* („Slová ohňa“) a tiež sa objavuje v nápisu na portréte.

V zbierke ŽMP sa nachádza aj predmet, ktorý venoval Ašer Anšel Grünwald (1885 – 1943), vnuk rabína Meira Eisenstadta. Grünwald bol *šochet u-bodek*, rituálny mäsiar a kontrolór, v židovskej komunite Užhorodu a tiež autorom niekoľkých príručiek o náboženskom živote. Okrem iného v nich písal o predpisoch týkajúcich sa právnych dokumentov (uzavretie zmluvy o manželstve, rozvode a úvere). Pravdepodobne v rámci príprav tejto publikácie zhromaždil súbor starých písomností vrátane dokumentu *get*, teda rozvodovej listiny, istého Nachuma a istej Chajele, obyvateľov obce Öcs pri Veszpréme, z roku 1860.⁸ **(obr. 2)** Podľa súpisu vykonaného v roku 1940 bolo v zbierke ŽMP z Grünwaldovej zbierky 7 listín. V súčasnosti je však z nich identifikovateľný jedine *get*.⁹

Meno Šlomo Ganzfried (1804 – 1886) je medzi ortodoxnými židmi dodnes dobre známe ako meno autora knihy *Kicur šulchan aruch*. Ide o kompiláciu náboženských predpisov pre každodenný život usporiadanú do logického a dostupného formátu. Už za Ganzfriedovho života kniha vyšla v tucte vydaní a odvtedy bola mnohokrát preložená. Ganzfried sa narodil v Užhorode. V mladom veku prišiel o otca, a tak ho vychovávali v domácnosti rabína Zviho Hirscha Hellera. V rokoch 1830 až 1849 bol rabínom židovskej obce v Brezovici nad Torysou a potom až do svojej smrti viedol rabínsky súd (*bet din*) Užhorodu. Ako vyjadruje jeho postoj na fotoportréte v múzeu,¹⁰ bol autorom mnohých všeobecne známych a uznávaných publikácií, na čo upozorňuje aj popíska v pravom dolnom rohu. **(obr. 3)** Jeho prvá práca nazvaná *Keset ha-sofer* obsahuje súhrn predpisov týkajúcich sa kopírovania Tóry. Hlavný bratislavský rabín Moše Schreiber (Chatam Sofer) ju ustanovil ako povinné čítanie pre každého *sofera* (pisára Tóry). Na rozdiel od upraveného portrétu Meira Eisenstadta, tento portrét obsahuje všetky rekvizity a má všetky charakteristiky štúdiových fotoportrétov danej doby: umelecky upravené drapérie a maľovaná krajina v pozadí tvoria zvláštny kontrast s úmyselne puritánskym, tradične oblečeným Ganzfriedom s jeho nezastrihnutou bradou a pajesami.¹¹ Zatiaľ čo táto verzia portrétu musela byť vytlačená po Ganzfriedovej smrti (ako odráža text v popise „nech je požehnaná jeho svätá

3 **Rabín Šlomo Ganzfried, 80. roky 19. storočia**
Rabbi Shlomo Ganzfried, 1880s

he was the rabbi in the Jewish community of Brezovica nad Torysou, and later became the head of the rabbinic court (*bet din*) of Uzhhorod until his death. As the posture captured in his photo portrait at the museum¹⁰ suggests, he was the author of numerous other widely known and respected publications, something which is also pointed out in the caption in the bottom right-hand corner. **(Fig. 3)** His first writing, entitled *Keset ha-sofer*, gives a summary of the regulations concerning the copying of the Torah. It was set as compulsory reading for every *sofer* (Torah scribe) by Moses Schreiber (Chatam Sofer), chief rabbi of Bratislava. As opposed to the doctored portrait of Meir Eisenstadt, this portrait has all the props and characteristics of the studio photos of its time: the artfully arranged drapes and the painted landscape in the background form a strange contrast with the deliberately puritanical, traditionally dressed Ganzfried sporting an untrimmed beard and sidelocks.¹¹ While this version of the portrait, as reflected in the caption "may his holy memory be blessed", must have been printed after Ganzfried's death, the

4 Vychádzková palička rabína Šloma Ganzfrieda, 80. roky 19. storočia
Rabbi Shlomo Ganzfried's walking stick, 1880s

pamiatka“), ďalšie dva predmety od neho museli byť určené pre jeho osobnú potrebu. Na jeho vychádzkovej palici so slonovinovou rukoväťou¹² nie je nič jedinečné a je cenná len kvôli svojmu bývalému majiteľovi. (obr. 4) Jeho medené pečatidlo však odráža dôležitý aspekt Ganzfriedových pracovných povinností v Užhorode:

קמחא דפסחא / בהשגחת הדיינים / מ'ה שלמה גאנצפריד / ומ'ה שמואל מאשקאוויטץ / דק'ק אונגוואר / שנת תרל

to znamená: „Táto pesachová múka bola vyrobená pod dohľadom dajanov, Šloma Ganzfrieda a Šmuela Moskowitza, Svätej komunity Ungwar, v roku [5]630 (= 1869/1870).“ (obr. 5)

Podľa sčítania ľudu z roku 1869 bolo v Užhorode 3679 židov, čo v tom čase predstavovalo 33% obyvateľstva. Vďaka tomu predstavoval najväčšiu židovskú komunitu na Podkarpatskej Rusi, ktorú až neskôr predstihlo Mukačevo a Sighetu Marmatjei.¹³ Zásobovanie takej veľkej komunity kóšer potravinami a najmä dodržiavanie prísnych predpisov Pesachu bolo dosť veľkou výzvou pre úradných predstaviteľov židovskej komunity. Počas Pesachu je zakázané jesť čokoľvek pripravené kysnutím vrátane čohokoľvek z piatich hlavných druhov obilia (pšenica, jačmeň, raž, ovos a špalda), ktoré bolo v kontakte s vodou dlhšie ako 18 minút. Zrná určené na mletú múku na maces počas tohto sviatku je potrebné uchovávať oddelene od okamihu ich pomletia, alebo najlepšie ihneď po zbere. Musia sa starostlivo uchovávať v suchu, aby nezačali kvasiť. Pečatidlo potvrdzovalo skutočnosť, že múka bola skladovaná a upravovaná v súlade s kóšer predpismi pod dohľadom dvoch *dajanov*, Šloma Ganzfrieda a Šmuela Moskowitza. Tak ju bolo možné použiť na tento sviatok. *Hechšer*, teda rabínska certifikácia výrobkov, však platila iba pre konkrétny rok, pre ktorý bola vydaná. Starostlivo vyrobené pečatidlo sa tak musela rok čo rok prepracovať s novým dátumom.

Obec a jej inštitúcie

V zbierke je aj ďalšie pečatidlo – pečatidlo židovskej komunity Užhorod.¹⁴ (obr. 6) Kruhový nápis je v hebrejčine a nemčine: קהל עדת ישרון ק"ק אונגוואר [Židovská komunita Svätej obce Ungwar] / U:V: IUDEN GEMEINDE [Užhorodská židovská obec]. Vo vnútri nápisu sú zobrazené dve vzájomne si potriasajúce ruky, a latinské slovo pre „dohodu“ – *Concordia*. Symbol dvoch rúk vyjadrujúcich bratstvo sa zvyčajne nachádza skôr medzi symbolmi *Chevra kadisha* pre vzájomnú pomoc, ale dá sa použiť všeobecne pre židovské komunity. Toto pečatidlo neobsahuje

other two objects that come from him must have been in his personal use. His walking stick with ivory handle¹² has nothing unique about it and is valuable only because of its former owner. (Fig. 4) However, his copper seal illustrates an important aspect of Ganzfried's set of responsibilities in Uzhhorod:

קמחא דפסחא / בהשגחת הדיינים / מ'ה שלמה גאנצפריד / ומ'ה שמואל מאשקאוויטץ / דק'ק אונגוואר / שנת תרל

that is, “This flour for Pesach has been manufactured supervised by the dayans, Shlomo Ganzfried and Shmuel Moskowitz, of the Holy Community of Ungwar, year [5]630 (= 1869/1870).“ (Fig. 5)

The census of 1869 registered 3,679 Jews in Uzhhorod, which amounted to 33% of the population at the time. This made it the largest Jewish community in Subcarpathian Ruthenia, to be overtaken by Mukachevo and Sighetu Marmatjei only later.¹³ Supplying such a large community with kosher foodstuffs and especially meeting strict Pesach regulations was quite a challenge for the authorities of the Jewish community. During Pesach, it is forbidden to eat anything prepared with a leavening agent, including anything made of the five major types of grain (wheat, barley, rye, oat and spelt) that has spent more than 18 minutes in contact with water. The grains to be ground into the flour for the matzah for the holiday must be kept separately, from the moment it is ground, or, preferably straight after reaping, carefully keeping it dry lest it should start to ferment. The seal certified the fact that the flour had been stored and treated in accordance with kosher regulations under the supervision of two *dayans*, Shlomo Ganzfried and Shmuel Moskowitz, so it could be used for the celebrations. The *hechsher*, i.e. rabbinical product certification, however, was only valid for the year in which it was issued – thus the intricately manufactured seal had to be remade year after year, with a new date on it.

The community and its institutions

There is another seal in the collection, that of the Jewish Community of Uzhhorod.¹⁴ (Fig. 6) The circular inscription is in Hebrew and German: קהל עדת ישרון ק"ק אונגוואר [the Jewish Community of the Holy settlement of Ungwar] / U:V: IUDEN GEMEINDE [Uzhhorod Jewish Community]. Inside the inscription there are two hands meeting in a handshake, and the Latin word for “agreement”, *Concordia*. The symbol of the two hands expressing brotherhood can be found more usually among the symbols of a *chevra kadisha* specifically created for mutual help, but it can be used for Jewish communities in general. This seal bears no year, but the language used

5 Pečatidlo s hechšerom rabína Šloma Ganzfrieda 1869/1870, zrkadlové zobrazenie
Rabbi Shlomo Ganzfried's hechsher seal, 1869/1870, mirror image

6 Pečatidlo Židovskej obce v Užhorode, polovica 19. storočia, zrkadlové zobrazenie
Seal of the Jewish Community in Uzhhorod, mid-19th century, mirror image

7 Synagógálny svietnik na Jom kipur, prvá polovica 19. storočia
Synagogue wall candle holder for Yom Kippur, first half of 19th century

rok, avšak podľa použitého jazyka a zvoleného symbolu pochádza z polovice 19. storočia. V druhej polovici 19. storočia boli tradičné drevené pečatidlá, určené na použitie s horúcim voskom, nahradené pečatidlami používanými s farbou. Zmenené boli aj oficiálne názvy židovských komunit, keď sa z nich stali kongregácie (v nemčine: Kultusgemeinde). Tak sa z niekdajšej úradnej pečate mohol stať muzeálny exponát.

Pečatidlo a ďalších osem predmetov, z ktorých každý predstavuje dôležitú inštitúciu v komunite – synagógu, spolok *Chevre kadisha*, cintorín, ješivu, charitatívny spolok a obecnú školu – sa mohli do zbierky dostať vedomým výberom. Spolu totiž vytvárajú komplexný prierez užhorodskou komunitou z hľadiska rozmanitosti života v obci a spôsobov používania jazyka.

Každý z dvoch svietnikov určených do synagógy na sviatok *Jom kipur*¹⁵ (obr. 7, 8) obsahuje jeden riadok modlitby, začínajúcej slovami *Avinu malkeinu*. Tie sú napísané na podstavcoch svietnikov a žiadajú v mene obce:

אבינו מלכנו כתבנו בספר פרנסה וכלכלה

„Otče náš, kráľ náš! Zapiš nás do Knihy živobytia a obživy.“

a

א"מ הרם קרן ישראל עמך

„Otče náš, kráľ náš! Posilni tvoj ľud, Izrael.“

Táto modlitba sa hovorí spoločne v komunite počas desiatich dní pokánia počnúc od *Roš hašana* (Nový rok) a končiac na *Jom kipur*. Jej dôraz je na prosbu o odpustenie, požehnanie a milosrdenstvo. Môžeme predpokladať, že v synagóge bolo svietnikov oveľa viac. Pravdepodobne celá sada určená na *Jom kipur*. Prvá časť odráža tradičné presvedčenie, že Boh rozhoduje o našom osude pre nadchádzajúci rok, a zapisuje

8 Synagógálny svietnik na Jom kipur, prvá polovica 19. storočia
Synagogue wall candle holder for Yom Kippur, first half of 19th century

and the choice of symbol places it in the mid 19th century. In the second half of the 19th century the traditional wooden seals meant to be used with hot wax were superseded by seals applied using pressure. The official names of Jewish communities also changed as they became congregations (in German: Kultusgemeinde) – this is why the once-official seal could become a museum exhibit.

The seal, together with the following eight objects, each of which represents an important institution within the community – the synagogue, the *chevre kadisha*, the cemetery, the yeshiva, a charity association and the community school – might have made it into the collection as a result of a conscious selection, because taken together they give a comprehensive cross-section of the Uzhhorod community in terms of the diversity of community life and language use.

The two synagogue candleholders for Yom Kippur¹⁵ (Figs. 7, 8) each features a line of the prayer starting with *Avinu Malkeinu* written on the base of the candleholders to ask in the name of the community:

אבינו מלכנו כתבנו בספר פרנסה וכלכלה

“Our Father, our King! Inscribe us in the Book of Sustenance and Support.” and

א"מ הרם קרן ישראל עמך

“Our Father, our King! Raise up the might of Your people Israel.”

This prayer features in community devotional practice during the ten days of repentance starting with *Rosh Hashana* (New Year) and ending with *Yom Kippur*, and focuses on asking for forgiveness, blessing and mercy. We may assume that there were many more candleholders in the synagogue, probably a whole set for Yom Kippur. The first section reflects the traditional belief that God decides on our forthcoming year, writing the names of people into the book where they belong. The prayer mentions five of

9 Plášť na Tóru, dar Chevra kadiša, 1865/1866
Torah mantle donated by the Chevra Kadisha, 1865/1866

mená ľudí do príslušnej knihy. V modlitbe sa spomína päť takýchto kníh: kniha dobrého života, kniha vykúpenia a vyslobodenia, kniha živobytia a obživy, kniha zásluh a kniha odpustenia a povznesenia. Na svietnikoch bolo miesto na dve alebo štyri silné sviečky, čo vieme podľa hrotov a prstencov. Keďže počas sviatkov je zakázané zapalovať oheň, sviečku bolo potrebné zapáliť pred začiatkom svätého dňa. Preto musela byť hrubá, aby dokázala horieť až 25 hodín. Ozdobné vzory na svietnikoch, rastlinách a dvoch hybridných zvieratách (čo bol obvyklý spôsob vyobrazenia cherubínov) sú typické ornamentálne vzory z prvej polovice 19. storočia v synagógach, najmä tie, ktoré sa nachádzajú blízko svätostánku na Tóru. Prvé údaje, ktoré máme a ktoré potvrdzujú stavbu synagógy v Užhorode, sú z roku 1767. Po tejto stavbe nasledovalo niekoľko väčších synagóg v priebehu 19. storočia, ako si vyžadovali potreby rastúcej obce.¹⁶ Žiaľ, nemáme informácie o tom, v ktorej synagóge alebo modlitebniach boli tieto svietniky použité. Rovnako ako vo všetkých ostatných mestách na Podkarpatskej Rusi, pri ústrednej reprezentatívnej synagóge sa nachádzalo množstvo ďalších modlitebných sál a miestností: v Užhorode ich bolo koncom 50. rokov 19. storočia desať.¹⁷ Plášť na Tóru venovaný spolkom *Chevra kadiša*¹⁸ bol vyšívaný meta-

these books: the book of good life, the book of redemption and deliverance, the book of maintenance and sustenance, the book of merits and the book of forgiveness and letting go. The candleholders had places for two or four thick candles, as shown by the spikes and bands. The candles had to be thick because of the ban on making fire during the holidays, so that a candle lit before the holy day began would burn for as long as 25 hours. The ornamental designs on the candleholders, the plants and the two hybrid animals, which was the usual way of depicting cherubs, are typical of the ornamental designs in synagogues from the first half of the 19th century, especially ones near the Torah ark. We have evidence attesting to the building of the earliest synagogue in Uzhhorod from 1767, followed by several bigger ones throughout the 19th century, as the needs of the growing community dictated.¹⁶ Unfortunately we have no information concerning in which synagogue or prayer rooms these candleholders were used. As in all the other towns in Subcarpathian Ruthenia, alongside the central, representative synagogue there were numerous other prayer halls and prayer rooms: in Uzhhorod there were 10 of these in the late 1850s.¹⁷ The Torah mantle donated by the *chevra kadisha*¹⁸ was embroidered in metallic string on brocade. (Fig. 9) According to Jewish tradition, there

10 Modlitba El male rachamim so zoznamom zosnulých členov obce, prvá štvrtina 20. storočia
El Male Rachamim prayer and list of deceased community members, first quarter of the 20th century

lickou šnúrou na brokáte. (obr. 9) Podľa židovskej tradície existujú tri typy koruny: Koruna Tóry, Koruna kňazstva a Koruna kráľov.¹⁹ Zatiaľ čo korunu kňazstva a korunu kráľov možno získať iba zdedením, Koruna Tóry je dostupná každému na základe štúdia. Koruna Tóry je opakujúcim sa motívom na všetkých textíliách obklopujúcich Tóru, avšak jej samotný vzhľad sa líši podľa regiónu a historického obdobia. Často odzrkadľuje vzťah skutočnej koruny monarchu daného regiónu, takže na habsburských územiach často vidíme rakúsku korunu s jej charakteristickým perleťovým leskom.²⁰ Tento plášť na Tóru sa však vyznačuje fiktívnou korunou. Nápis na plášti je nasledovný:

כ"ת
זה שייך להחבורה קדישה דפה
ק"ק אונגהוואר
נגמר בשנת תרכ"ו

Koruna Tóry
Patrí [spolku] Chevra kadiša tu
vo Svätej obci Ungwar,
vyrobená v roku [5]626 (=1865/1866)

are three types of crown: the Crown of the Torah, the Crown of Priesthood and the Crown of Kings.¹⁹ While the Crowns of Priesthood and Kings can only be inherited, the Crown of the Torah is accessible to everyone, through learning. The Crown of the Torah is a recurrent motif on all textiles surrounding the Torah, but the actual appearance of the crown is different from region to region and age to age. Often it reflects the actual crown worn by the monarch of the region, so in Habsburg territories we often see the Austrian crown with its characteristic pearls.²⁰ This Torah mantle, however, features a fictitious crown. The inscription of the mantle is as follows:

The Crown of the Torah
It belongs to the Chevra Kadisha here
in the Holy Community of Ungwar,
made in the year [5]626 (=1865/1866)
As the inscription also points out, the mantle had been made and donated

11 Regulácie užhorodskej ješivy, prvá štvrtina 20. storočia
Takkanot of Uzhhorod yeshiva, first quarter of the 20th century

Ako upozorňuje aj nápis, plášť dal vyrobiť a daroval ho spolok *Chevra kadiša*. Akt darovania ilustruje, že pred holokaustom boli rôzne funkčné jednotky každej židovskej obce od seba značne nezávislé a mali vlastné rozpočty. Ich príjem tvorili členské príspevky, dary a zbierky. Na peniaze dohliadalo vedenie danej organizácie a finančné prostriedky boli očividne použité v súlade s pôvodným účelom organizácie. V prípade spolku *Chevra kadiša* to znamenalo pomoc ťažko chorým a zomierajúcim, organizovanie pohrebov, údržbu cintorínov a finančnú podporu pre vdovy a vdovcov v komunite. V zbierke ŽMP je ďalší predmet, ktorý pochádza z užhorodského spolku *Chevra kadiša*: skladacie dosky zviazané do prepracovanej zdobenej kože. Po jej otvorení sa ukážu dve kamenné dosky s príkazami.²¹ (obr. 10) Nápis je text modlitby. Začína textom *El male racha-*

by the *chevra kadisha*. The act of donation illustrates that before the Holocaust the various functional units within each Jewish community would enjoy considerable independence from each other, with their own budgets. Their income would be generated by membership fees, donations and fundraising campaigns. The monies were overseen by the leadership of the given organization, and the funds were obviously used in accordance with the original goals of the organization. In the case of the *chevra kadisha* this meant the helping of the seriously ill and the dying, the organizing of funerals, the maintenance of cemeteries and the provision of financial support to widows and widowers in the community. There is another object in the JMP collection that comes from the Uzhhorod *chevra kadisha*: a folding tablet bound in intricately ornamented leather, which, when opened, represents the two stone tablets of the com-

12 Preukaz spolku Ose Chesed Ve-emes, prvá štvrtina 20. storočia
Certificate of Ose Chesed Ve-emes association, first quarter of the 20th century

mim, a obsahuje zoznam zosnulých členov komunity, ktorí požívali osobitne vysokú mieru úcty. Prvé dve mená na zozname sú rabín Meir Eisenstädter a jeho syn rabín Menachem Eisenstädter. Medzi ďalšími menami nájdeme ďalších členov rodiny Eisenstädterovcov, neskorších rabínov a dajanov, ako napr. rabín Herman (Chaim Zvi) Mannheimer a Šlomo Ganzfried a neskôr aj Elazar Löw, ktorý zomrel v roku 1917. Na túto konkrétnu modlitbu sa kladie dôraz spolu s *Kadišom* v liturgii pohrebov a spomienkových slávností: *Jarcajt* a *Hazkarat nešamot*. Dosky sa používali počas obradu *Hazkarat nešamot* („spomienkové modlitby na duše zosnulých“). Každá organizácia mala vlastný súbor predpisov, ktoré definovali jej činnosť. Tradičný hebrejský názov pre tieto dokumenty bol *takanot*, teda „opravné nariadenia“. Nariadenia týkajúce sa študentov ješivy²² obsahujú dlhý podnadpis, ktorý poukazuje na to, že dokument bol koncipovaný v duchu nápravy, aby sa zabezpečilo, že ješiva sa stane odrazovým mostíkom smerom k Tóre a miestom bázne k Bohu. Nariadenia s 10 bodmi podpísal a spečatil rabín Josef Grünwald (1878 – 1928), čím posilnil predchádzajúce nariadenia zo začiatku jeho rabínskeho pôsobenia v Užhorode. (obr. 11) Ručne písaný dodatok pod vytlačenými bodmi formuluje relevantnosť a užitočnosť nariadení. Nariadenia určujú poplatky, ktoré sa majú platiť pri zápise a potom za každý semester (5 korún), dôsledky vynechávania skúšok, povinná účasť študentov na modlitebných zhromaždeniach a skutočnosť, že tí, ktorých prichytia rozprávať sa pri modlitbách, budú vylúčení pri treťom upozornení. Ako ukazuje pamätný album vydaný ješivou v roku 1903, niektorí študenti pochádzali dokonca z ortodoxných rodín zo vzdialených komunít, ako boli Paks, Miskolc, Budapešť a Eisenstadt.²³ Rabíni, ktorí viedli ješivy v Maďarsku, neboli nezávislé osoby – na rozdiel od svojich kolegov na poľsko-litovských územiach. Boli to lídri

mandments.²¹ (Fig. 10) The inscription is the text of the prayer starting with *El Male Rachamim*, and the list of the deceased members of the community who were held in especially high esteem. The first two names on the list are those of Rabbi Meir Eisenstädter and his son Rabbi Menachem Eisenstädter. Among the other names, we find other members of the Eisenstädter family, later rabbis and dayans, such as Rabbi Herman (Chaim Zvi) Mannheimer and Shlomo Ganzfried, and a later addition, Elazar Löw, who died in 1917. This particular prayer, alongside the *Kaddish*, is at the liturgical core of funerals and the commemoration ceremonies *Yahrtzeit* and *Hazkarat Neshamot*. The tablet was used during *Hazkarat Neshamot* (“mentioning of the souls”) ceremonies. Each organization had its own set of regulations, which provided the framework for its functioning. The traditional Hebrew name for these documents was *takkanot*, that is, “mending regulations”. The regulations concerning the students of the *yeshiva*²² features a long subtitle, which points out that the document was conceived in the spirit of correction, to ensure that the yeshiva would become a springhead of the Torah and the place of fearing God. The 10-point regulations were signed and sealed by Rabbi Joseph Grünwald (1878-1928), reinforcing the earlier regulations at the onset of his rabbinic work in Uzhhorod. (Fig. 11) The handwritten addition underneath the printed points formulates the relevance and usefulness of the regulations. The regulations specify the fees to be paid when enrolling and then for each semester (5 crowns), the consequences of skipping exams, the compulsory participation of students in prayer sessions, and states that those caught talking during prayers will be expelled upon the third offence. As shown by the memorial album issued by the *yeshiva* in 1903, some students had come even from orthodox families of such distant communities as Paks, Miskolc, Budapest and Eisenstadt.²³ The rabbis heading the

13 Mór Horovitz: *Dejiny Ortodoxnej izraelitskej základnej školy v Užhorode, 1913*
Mór Horovitz: *Booklet on the history of the Orthodox Jewish school in Uzhhorod, 1913*

miestnych židovských komunit. Keďže to zahŕňalo mnoho ďalších povinností, väčší dôraz sa kládol na samostatné učenie. Začiatocníci sa učili pod dohľadom staršieho študenta a každý týždeň ich preskúšal rabín. Kto bol samostatnejší, naučil sa časť textu sám. V bode 7 týchto nariadení sa uvádza, že rabín má právo rozdeliť začiatocníkov medzi študentov vyšších ročníkov a povoliť individuálne štúdium. Na zaistenie striktného náboženského dodržiavania morálky u študentov tieto nariadenia upravujú najmä to, že holenie nie je povolené a nosenie pajesov je povinné (bod 3) a že pri hľadaní ubytovania treba veľmi dbať na to, aby študenti neboli vystavení nemorálnym pokušeniam (bod 8). Po Grünwaldovi nastúpil ako hlava ješivy rabín Josef Elimelech Kahane, ktorý túto pozíciu zastával od roku 1928 až do holokaustu. Stanovil ešte prísnejšie pravidlá na predchádzanie nástrahám pokušení a zbytočnému plytvaniu časom, takže študenti nesmeli jazdiť na bicykli či hrať karty dokonca ani počas Chanuky.²⁴ V ľudnatých židovských komunitách, ako bola tá v Užhorode koncom 19. storočia a začiatkom 20. storočia, nájdeme početné príklady organizácií vytvorených špeciálne na charitu a filantropiu. Z Užhorodu spomenieme len zopár príkladov: Spolok polievkových vývarovní, Charitatívny ženský spolok, Spolok Talmud Tóra (na podporu vzdelávania), Spolok Poel cedek (skupina pre vzájomnú finančnú pomoc malých živnostníkov). Spolok *Ose chesed ve-emes* („tí, ktorí konajú v láske a pravde“)²⁵ sa venoval starostlivosti o chorých. V čase, keď ešte len mal vzniknúť všeobecný systém poskytovania zdravotnej starostlivosti a zdravotné poistenie a pre mnohých bola súkromná lekárska starostlivosť nedostupná, bola táto oblasť vzájomnej pomoci a svojpomoci nesmierne dôležitá. Očíslované osvedčenie s menom majiteľa – Mihály Reizman – nazývané aj „lístok lekárovi“, bolo aj opečiatkované, hoci nie pečiatkou samotného spolku, ale pečiatkou modlitebne, ktorú taktiež prevádzkoval tento spolok.²⁶ (obr. 12)

14 Mór Horovitz: *Almanach Ortodoxnej izraelitskej základnej školy v Užhorode, 1914*
Mór Horovitz: *Yearbook of the Orthodox Jewish school in Uzhhorod, 1914*

yeshivas in Hungary were not independent like their counterparts in the Polish-Lithuanian territories, but the leaders of the local Jewish communities. Because this involved a lot of other responsibilities, there was more emphasis on independent learning. Beginners would learn under the supervision of a more senior student, and took weekly exams conducted by the rabbi. Those who were more independent would learn sections of text by themselves. Point 7 of the regulations states that it is the right of the rabbi to distribute the beginners among the more senior students, and give permission for individual study. To ensure the strict religious morals of the students, the regulations state specifically that shaving was not allowed and the wearing of sidelocks was compulsory (Point 3), and that when seeking lodgings, great caution should be exercised so that students were not subject to immoral temptations (Point 8). Rabbi Joseph Elimelech Kahane, who followed Grünwald as the head of the *yeshiva* and held this position from 1928 up to the Holocaust, set even stricter rules to make sure students avoided temptation and wasting time, so students were not allowed to ride bicycles or play cards, even in the Hanukkah period.²⁴ In populous Jewish communities like the one in Uzhhorod in the late 19th and early 20th century, we find numerous examples of organizations created specifically for charity and philanthropy. Just a handful of examples from Uzhhorod are the Soup Kitchen Association, the Charitable Women's Association, the Talmud Torah Association (supporting education), and the *Poel Tzedek* Association (a mutual financial support group for small tradesmen). The *Ose Chesed Ve-emes* ("those acting with love and truth")²⁵ Association was dedicated to tending the ill. In a period when general healthcare and health insurance was yet to be invented and private medical care was inaccessible for many, this area of mutual aid and self-help was immensely important. A numbered certificate, or "doctor's ticket", bearing the owner's name – Mihály Reizman – is also sealed, albeit not with the seal of the association itself but that of the prayer room also run

Aj keď nápis pečate je v hebrejčine, samotný lístok je v maďarčine. Môže to mať praktické vysvetlenie: lekár, aj židovskej národnosti, nemusí nevyhnutne dobre ovládať hebrejčinu či dokonca jidiš. Je to však príznačné aj pre proces, ktorým sa na konci 19. storočia čoraz viac začala maďarčina používať v židovských komunitách Podkarpatskej Rusi bez ohľadu na skutočnú príslušnosť jednotlivca ku konkrétnej kongregácii. Vo svete ješív naďalej prevažovala hebrejčina a jidiš ako súčasť jazykovej ideológie ortodoxného judaizmu. Avšak okrem toho sa v laických kontextoch čoraz viac presadzovala maďarčina. Židia z východnej Európy pri návšteve Podkarpatskej Rusi s úžasom komentovali, ako medzi sebou na ulici po maďarsky hovorili aj židia odetí úplne tradične.²⁷ Pokiaľ ide o ženy z ortodoxných komunít, ktoré nemali prístup do ješív a sveta tradičného vzdelávania, medzi nimi bola znalosť maďarského jazyka a literatúry ešte rozšírenejšia. Mohlo sa zdať, že autorita rabínov Meira a Menachema Eisenstädterovcov zabezpečia v Užhorode pevné miesto ortodoxným hodnotám, avšak v 80. rokoch 19. storočia mali najmä mladší ľudia v komunite tendenciu orientovať sa na uhorský štát a maďarskú kultúru. V roku 1880 vznikol v Užhorode Zbor mladých živnostníkov, ktorého poslaním bolo vystupovať s maďarskými ľudovými piesňami a skladbami a popularizovať ich.²⁸ V Užhorode, ako jedinom mieste v tomto regióne, sídlila aj neologická židovská obec, s ktorou sa spájal program sociálnej integrácie a jazykovej a kultúrnej maďarizácie. Zohrala významnú úlohu aj pri zakladaní modernej školy v maďarskom jazyku pre laikov, ktorá vyvíjala činnosť v súlade s požiadavkami maďarského štátu a ktorú v školskom roku 1880/1881 navštívil dokonca minister školstva Ágoston Trefort. V roku 1905 sa riaditeľom školy stal Mór Horovitz. Sám Horovitz venoval ŽMP svoju brožúru o histórii školy²⁹ a ročenku školy zo školského roka 1913/1914.³⁰ (obr. 13, 14)

Východní a západní židia

Poslednými dvoma predmetmi sú obrazy. S Užhorodom ich však v tomto prípade nespája pôvod, ale námet. Predstavujú pohľad zvonku na užhorodskú židovskú komunitu a všeobecne na židov na Podkarpatskej Rusi, okrem iných aj na zakladateľov ŽMP. Akvarel od Eugena Bárkányá³¹ zobrazuje časť židovského cintorína v Užhorode. (obr. 15) Všetky náhrobné kamene na obrázku sú tradične tvarované s bohatou ornamentikou s typickými motívami (džbán

by the association.²⁶ (Fig. 12)

Even though the inscription of the seal is in Hebrew, the ticket itself is in Hungarian. This can have a practical explanation: a medical professional, even if he is Jewish by nationality, will not necessarily be well versed in reading Hebrew or even Yiddish. However, it is also symptomatic of the process by which Hungarian was becoming more and more widely used in the late 19th century in the Jewish communities of Subcarpathian Ruthenia, regardless of the actual congregational background of the individual. In the world of the yeshivas, Hebrew and Yiddish remained predominant as part of the linguistic ideology of Orthodox Judaism, but beyond that, Hungarian gained more and more ground in lay contexts. Jews from Eastern Europe visiting Subcarpathian Ruthenia commented with astonishment on how the Jews they observed in the street in full traditional attire would speak Hungarian even among themselves.²⁷ Among the women of orthodox communities, excluded from the yeshivas and the world of traditional learning, knowledge of the Hungarian language and literature was even more widespread.

It may have seemed that the authority of Rabbis Meir and Menachem Eisenstädter ensured that orthodox values had a strong hold in Uzhhorod, but in the 1880s a trend developed, especially among younger people in the community, to orientate towards the Hungarian state and Hungarian culture. The Choir of Young Tradesmen in Uzhhorod was established in 1880, with the mission of performing and popularizing Hungarian folk songs and compositions.²⁸ Uzhhorod, uniquely in the region, was also home to a Neolog Jewish community, representing a program of social integration, and linguistic and cultural Magyarization. They also played a significant role in the creation of a modern, Hungarian-language lay school, working in accordance with the requirements of the Hungarian state, which was even visited by Ágoston Trefort, Minister of Education, in the 1880/81 academic year. In 1905 Mór Horovitz became the headteacher of the school. Horovitz himself donated to the JMP his booklet on the history of the school²⁹ and the yearbook of the school from the 1913/14 academic year.³⁰ (Figs. 13, 14)

Eastern and Western Jews

The last two items are two paintings, but in this case, it is not their origin that connects them to Uzhhorod, but their subject matter. Thus, they represent an outsider's view of the Jewish community of Uzhhorod and the Jews of Subcarpathian Ruthenia in general – that of the founders of

15 Eugen Bárkány: Židovský cintorín v Užhorode, 1930
Eugen Bárkány: Jewish cemetery in Uzhhorod, 1930

Levitov, ruky Kohenov, levy, sviatniky) a čisto hebrejskými nápismi. Niektoré z nich sú čiastočne spadnuté. K tomu zvyklo dochádzať prirodzene pri tradične umiestnených náhrobných kameňoch bez základu. Obrázok odráža Bárkányov dlhoročný záujem o židovskú architektúru a stavebné dedičstvo. Zobrazenie ornamentálnych motívov je tiež prejavom dokumentovania folklóru. Bárkány na to sám upozorňuje vo svojom článku z roku 1955: „Zbierku možno považovať za etnografickú materiálnu charakteristiku slovenského židovstva.“³² Prítomný je však aj nádyh nostalgie v súvislosti s tým, čo sa javilo ako nadčasový a nemenný svet tradičných východoeurópskych spoločenstiev, taký charakteristický pre židovské obce v medzivojnovom období. Tie sa integrovali do modernej spoločnosti a zároveň sa obávali, že prídu o vlastné tradičné hodnoty. Tieto obavy zosilnil aj samotný holokaust a následné obdobie.

Kollárova maľba *Portrét žida z Podkarpatskej Rusi*³³ predstavuje tiež perspektívu západných židov, ktorí vnímali spôsob života a oblečenie východných židov ako nejakú kuriozitu. (obr. 16) Keď sa stala dostupnejšou technológia fotografie, vzniklo aj niekoľko fotografických portrétov „exoticky vyzerajúcich“ židov, z ktorých niektoré sa predávali ako pohľadnice. Okrem folklórneho záujmu tu bol aj prvok nepriateľstva voči tradičným židom u sociálne integrovanejšieho židovstva strednej triedy, najmä v Čechách a na Morave. Masová migrá-

cia východných židov na západ sa rozhodne považovala za nežiaducu a tento druh vnútornej migrácie bol v 30. rokoch 20. storočia medzi židmi samotnými zdrojom vážneho napätia. Našli sa dokonca aj takí, ktorí obviňovali týchto „divne vyzerajúcich židov“ z vtedy výrazne rastúceho antisemitizmu.³⁴

Skaza holokaustu a anexia Podkarpatskej Rusi Sovietskym zväzom po vojenskej okupácii na jeseň 1944 predstavovali pre miestne židovské komunity veľké otrasy. Tých málo ľudí, čo prežili nútené práce a tábory smrti a po vojne sa vrátili, sa rozhodli rýchlo odísť. Počet preživších holokaustu, ktorí v regióne napokon zostali, bol najvyšš 4 až 5 tisíc. Okrem radikálnej reštrukturalizácie obyvateľstva pôsobili proti oživeniu židovských komunít aj ekonomické mechanizmy a antisemitizmus sovietskeho režimu. Synagógy skonfiškovoval štát a premenil ich na obchodné domy, telefónne ústredne, lekárne, telocvičnice, kiná, sklady atď. Rovnako naložil s ješivami, nemocnicami a ďalšími komunitnými inštitúciami. Z tohto historického pohľadu sú o to cennejšie predmety z tohto regiónu, ktoré sa pred vojnou dostali do ŽMP.³⁵

the JMP, among others. The watercolor by Eugen Bárkány³¹ shows a part of the Jewish cemetery in Uzhhorod. (Fig. 15) All the gravestones in the picture are traditionally shaped, featuring rich ornamentation with typical motifs (the Levite jug, the Kohanite hands, lions, candlesticks) and purely Hebrew inscriptions. Some of them are partly fallen, which tended to happen naturally with traditionally placed gravestones that had no foundation. The picture reflects Bárkány's long-standing interest in Jewish architecture and built heritage. The representation of ornamental motifs is also an act of documenting folklore. Bárkány himself points this out in an article from 1955: "the collection could be seen as ethnographic material characterization of Slovak Jewry."³² However, there is also a touch of nostalgia in relation to what seemed like the timeless, unchanging world of the traditional East European communities, so characteristic of the Jewish communities in the interwar period that were integrating into modern societies and at the same time dreading the loss of their traditional values – much reinforced after (and by) the Holocaust. The painting by Kollár, *Portrait of a Jew from Subcarpathian Ruthenia*³³ also represents the vantage point of Western Jews, regarding the way of life and attire of Eastern Jewry as some kind of curiosity. (Fig. 16) As photography became more widespread as a technology, several photo portraits were also taken of 'exotic-looking' Jews, some of which were sold

16 Kollár: Portrét žida z Podkarpatskej Rusi, 20. roky 20. storočia
Kollár: Portrait of a Jew from Subcarpathian Ruthenia, 1920s

as postcards. Apart from the folkloric interest, there was also an element of hostility towards traditional Jews on behalf of more middle-class, socially-integrated Jewry, especially in Bohemia and Moravia. The mass migration westwards of Eastern Jews was seen as decidedly undesirable, and this kind of internal migration was the source of serious tensions within Jewry throughout the 1930s. There were even some who blamed these "strange-looking Jews" for the rampant anti-Semitism at the time.³⁴ The destruction wreaked during the Holocaust and the annexation of Subcarpathian Ruthenia by the Soviet Union after its military occupation in the autumn of 1944 were all great shocks for the Jewish communities of the region. The few survivors of the forced labor and death camps, even if they returned after the war, soon decided to leave. The number of Holocaust-survivors who stayed in the region must have numbered between four and five thousand people at most. Besides the radical restructuring of the population, the economic mechanisms and anti-Semitism of the Soviet regime also worked against the revival of the Jewish communities. The synagogues were confiscated by the state and turned into department stores, switchboard centers, pharmacies, gyms, cinemas, warehouses, etc., along with yeshivas, hospitals and other community institutions. This historical perspective makes the artifacts from this region that made it into the JMP before the war all the more valuable.³⁵

POZNÁMKY

1. *Niektoré ďalšie predmety z Užhorodu sú dnes uchované ako archívny materiál, pozri TORONYI, Zsuzsanna: Archívny fond Židovského múzea v Prešove. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Poklady Židovského múzea v Prešove II. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2020, s. 48-49.*

2. *Informácie o pôvode predmetov pochádzajú z inventarizačného súpisu, ktorý vypracoval Eugen Bárkány a spolupracovníci Židovského múzea v Prahe po presune prešovskej zbierky do Prahy v roku 1953. Pozri Židovské muzeum v Praze – Úsek dokumentace a evidence sbírek. Kniha depozit: III. Depozit Prešovského muzea, s. 7-43.*

3. *ŠVANTNEROVÁ, Jana: Dejiny Židovského múzea v Prešove. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Poklady Židovského múzea v Prešove. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2019, s. 16.*

4. *ŽM-D 1724 III-263. Pozri ŠVANTNEROVÁ, Jana: Polotovary. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Poklady Židovského múzea v Prešove. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2019, s. 150-151.*

5. *ALMÁŠIOVÁ, Lucia: Fotografie v zbierke Židovského múzea v Prešove. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Poklady Židovského múzea v Prešove. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2019, s. 51.*

6. *ŽM-D 1559 III-293.*

7. *Pre originál portrétu pozri: ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung, POR00137169; https://onb.digital/result/10ECE169 (19. marca 2021).*

8. *ŽM-D 2087-III-755. Podrobný popis predmetu nájdete v: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Poklady Židovského múzea v Prešove II. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2020, s. 230-231.*

9. *Ako je uvedené v poznámke 8, s. 230. Zoznam zbierkových predmetov ŽMP z 30. októbra 1940 – Archívny dokument ŽMP, ŽM-D 2097 III-857/37. Na rovnakom zozname sú zmienky o rukopisoch rabína Meira Eisenstadta, ktoré sú však teraz stratené.*

10. *ŽM-D 1618-III-333.*

11. *Pre informácie o reštaurovaní fotografie pozri: ALMÁŠIOVÁ, 2019 (uvedené v poznámke 5), s. 45, 51–52.*

12. *ŽM-D 1637-III-534.*

13. *KONRÁD, Miklós: Demográfiai változások. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, s. 19.*

14. *ŽM-D 141-III-901.*

15. *ŽM-D 1632-III-524 a ŽM-D 249 III-525.*

16. *DINUR, Dov: A History of the Jews of Ungvar / Uzhorod and Vicinity. MS, Jerusalem, s. 77.*

17. *CSÍKI, Tamás: Vallási élet, önszerveződés: Egyletek, szervezetek. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, s. 95.*

18. *ŽM-D 1781-III-421.*

19. *Pirkei avot / Výroky otcov 4,13.*

20. *Pre rakúsku korunu pozri napr. obrázky 8 a 12 v ŠVANTNEROVÁ, Jana: Obradné textilie zo zbierky Židovského múzea v Prešove. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Eugen Bárkány. Medzi Prešovom a Bratislavou. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2018, s. 107-134. V zbierke ŽMP môžeme nájsť aj príklad tvaru cisárskej ruskej koruny: parochet (opona na svätostánok) z obce Luk, pravdepodobne Luka/Luky v Halíči. Porovnaj obr. 26 v článku citovanom vyššie.*

21. *ŽM-D 1599-III-360.*

22. *ŽM-D 1908-935.*

23. *Pamätná kniha ješivy v Užhorode, 1903. Maďarské židovské múzeum a archív (HU HJA X-87.63.).*

24. *MOSKOVITS, Cvi: Jesivák Magyarországon. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont 1999, s. 50.*

25. *Verš z Biblie porovnaj Gn 47,29, Joz 2,14, 2Sam 2,6.*

NOTES

1. *Some more items from Uzhhorod are preserved today as archival material, see TORONYI, Zsuzsanna: The Archive Collection of the Jewish Museum in Prešov. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Treasures of the Jewish Museum in Prešov II. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2020, pp. 48-49.*

2. *Information about these objects’ provenance comes from the inventory made by Eugen Bárkány and fellows of the Jewish Museum in Prague after the Prešov collection was moved to Prague in 1953. See Židovské muzeum v Praze – Úsek dokumentace a evidence sbírek. Kniha depozit: III. Depozit Prešovského muzea, pp. 7-43.*

3. *ŠVANTNEROVÁ, Jana: The History of the Jewish Museum in Prešov. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Treasures of the Jewish Museum in Prešov. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2019, p. 16.*

4. *ŽM-D 1724 III-263. See ŠVANTNEROVÁ, Jana: Semi-finished Products. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Treasures of the Jewish Museum in Prešov. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2019, pp. 150-151.*

5. *ALMÁŠIOVÁ, Lucia: Photographs in the Collection of the Jewish Museum in Prešov. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Treasures of the Jewish Museum in Prešov. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2019, p. 51.*

6. *ŽM-D 1559 III-293.*

7. *For the original portrait, see: ÖNB Bildarchiv und Grafiksammlung, POR00137169; https://onb.digital/result/10ECE169 (March 19, 2021).*

8. *ŽM-D 2087-III-755. For a detailed description of the object see: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Treasures of the Jewish Museum in Prešov II. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2020, pp. 230–231.*

9. *As quoted in note 8, p. 230. List of JMP collection items dated October 30, 1940 – JMP archive document, ŽM-D 2097 III-857/37. In the same list there are mentions of manuscripts by R. Meir Eisenstadt, but these are now lost.*

10. *ŽM-D 1618-III-333.*

11. *On the restoration of the photograph see: Lucia ALMÁŠIOVÁ 2019 (quoted in note 5), pp. 45, 51–52.*

12. *ŽM-D 1637-III-534.*

13. *KONRÁD, Miklós: Demográfiai változások. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, p. 19.*

14. *ŽM-D 141-III-901.*

15. *ŽM-D 1632-III-524 and ŽM-D 249 III-525.*

16. *DINUR, Dov: A History of the Jews of Ungvar / Uzhorod and Vicinity. MS, Jerusalem, p. 77.*

17. *CSÍKI, Tamás: Vallási élet, önszerveződés: Egyletek, szervezetek. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, p. 95.*

18. *ŽM-D 1781-III-421.*

19. *Pirkei avot/ Chapters of the Fathers 4:13.*

20. *For the Austrian crown see e.g. figures 8 and 12 in Jana ŠVANTNEROVÁ: Synagogue Textiles from the Collection of the Jewish Museum in Prešov. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Eugen Bárkány. Between Prešov and Bratislava. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2018, pp. 107-134. In the JMP collection we can also find an example of the shape of the imperial crown of Russia: a parochet (Torah ark curtain) from Luk, probably Luka / Luky in Galicia. Cf. fig. 26 in the article quoted above.*

21. *ŽM-D 1599-III-360.*

22. *ŽM-D 1908-935.*

23. *Memorial book of the yeshiva in Uzhhorod, 1903. Hungarian Jewish Museum and Archives (HU HJA X-87.63.)*

24. *MOSKOVITS, Cvi: Jesivák Magyarországon. Budapest: MTA Judaisztikai Kutatóközpont 1999, p. 50.*

25. *Biblical phrase cf. Gen 47:29, Josh 2:14, 2 Sam 2:6.*

26. *ŽM-D 1837-III-338.*

27. *KOMORÓCZY, Szonja Ráhel: Nyelvhasználat. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, s. 41.*

28. *MISLOVICS, Erzsébet: Rabbik, irányzatok, közösségek. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, s. 52.*

29. *ŽM-D 2234 III-779. HOROVITZ, Mór: Az ungvári othodox izr. hitközség elemi népiskola története. Ungvár 1913.*

30. *2244 III-787. HOROVITZ Mór: Az ungvári orthodox izr. hitközség elemi népiskola értesítője az 1913-14. tanévből. Ungvár 1914.*

31. *ŽM-D 1772-III-306.*

32. *ŠVANTNEROVÁ, Jana: Židovské múzeum v Prešove v širších súvislostiach. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana a kol.: Eugen Bárkány. Medzi Prešovom a Bratislavou. Bratislava: N.f. židovského kultúrneho dedičstva – Menorah 2018, s. 79.*

33. *ŽM-D 1676-III-647.*

34. *DINUR (citované v poznámke 16), s. 99.*

35. *Takto rozmanitú zbierku predmetov približujúcu mnoho tvári bývalej židovskej komunity v Užhorode v iných múzeách nenájdete (napr. Židovské múzeum v Prahe, Maďarské židovské múzeum a archív v Budapešti, ANU – Múzeum židovského národa v Tel Avive). Táto skutočnosť význam predmetov v zbierke ŽMP ešte viac podčiarkuje.*

26. *ŽM-D 1837-III-338.*

27. *KOMORÓCZY, Szonja Ráhel: Nyelvhasználat. In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, p. 41.*

28. *MISLOVICS, Erzsébet: Rabbik, irányzatok, közösségek In: BÁNYAI, Viktória, FEDINEC, Csilla, KOMORÓCZY, Szonja Ráhel (Eds.): Zsidók Kárpátalján: Történelem és örökség. Budapest: Aposztróf 2013, p. 52.*

29. *ŽM-D 2234 III-779. HOROVITZ, Mór: Az ungvári othodox izr. hitközség elemi népiskola története. Ungvár, 1913.*

30. *2244 III-787. HOROVITZ Mór: Az ungvári orthodox izr. hitközség elemi népiskola értesítője az 1913-14. tanévből. Ungvár, 1914.*

31. *ŽM-D 1772-III-306.*

32. *ŠVANTNEROVÁ, Jana: The Jewish Museum in Prešov in wider context. In: BORSKÝ, Maroš – ŠVANTNEROVÁ, Jana et al.: Eugen Bárkány. Between Prešov and Bratislava. Bratislava: Jewish Heritage Foundation-Menorah 2018, p. 79.*

33. *ŽM-D 1676-III-647.*

34. *DINUR (as quoted in note 16.), p. 99.*

35. *Such a diverse collection of objects, depicting many facets of the former Jewish Community in Uzhhorod, cannot be found in other museums (e.g. the Jewish Museum in Prague, the Hungarian Jewish Museum and Archives, or ANU – Museum of the Jewish People). This fact underlines the significance of the objects located in the JMP collection.*